

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۸۲ / ۱۶ / ۱۰

دانشگاه شاهرود

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد

رشته نقاشی

موضوع:

پژوهش و ریشه‌یابی عناصر تزئینی و تصویری بیشاپور

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر غلامعلی حاتم

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر حبیب‌الله آیت‌اللهی

موضوع پروژه عملی:

برداشت‌هایی از نقش برجسته‌های تنگ چوگان

استاد راهنما:

جناب آقای مرتضی افشاری

پژوهشگر:

عبدالرسول حکیم

بهمن ماه ۱۳۸۰

تربیت مدرس
تربیت مدرس

دانشگاه شاه
دانشکده هنر

صور تجلسه دفاع

رساله نظری بررسی و ریشه یابی آثار تزیینی و تصویری کاخ بسا بون
پروژه عملی برداشته های از نقش برجسته های تنگه چوگان

مربوط به خانم / آقای عبدالرسول حکیم دانشجوی رشته نقاشی

در تاریخ برگزار و نمره رساله نظری حجه و دو ۱۸/۲

پروژه عملی خنده و هست ۱۷/۸ و در مجموع ۱۸ نمبره اعلام گردید.

اعضاء هیأت داوران:

۱- آقای دکتر غلامعلی حاتم (استاد راهنمای تخصصی)

۲- آقای مرتضی انصاری (استاد راهنمای عملی)

۳- آقای دکتر حبیب اله آیدآللی (مساور)

۴- آقای دکتر محبتی انصاری (داور خارجی)

۵- آقای دکتر احمد نادعلیان (داور داخلی)

امضاء

امضاء

امضاء

امضاء

امضاء

مدیر گروه رشته: نقاشی

نام و نام خانوادگی: مرتضی انصاری

امضاء:

تقدیم به ہمسر ہمیشہ ہمراہم

عنوان پایان نامه : **پژوهش و ریشه‌یابی عناصر تزئینی و تصویری بیشاپور**

استاد راهنما

: جناب آقای دکتر غلامعلی حاتم

استاد مشاور

: جناب آقای دکتر حبیب‌الله آیت‌اللهی

نام دانشجو

: عبدالرسول حکیم

شماره دانشجویی

: ۷۸۷۴۵۱۰۰۲

رشته

: نقاشی

چکیده:

این دفتر، در چهار فصل، به این ترتیب، تنظیم شده است:

فصل اول، کازرون، از نظر موقعیت‌های جغرافیایی و طبیعی، مورد بررسی قرار گرفته، و صنایع دستی آن نیز، معرفی شده است. در فصل دوم، به آثار تاریخی جنوب شرقی کازرون، به‌طور خلاصه، اشاره شده است. این آثار، شامل آرامگاه گور دختر (مربوط به دوره هخامنشی)، آتشکده جره، و نقش برجسته بهرام دوم، که مربوط به عصر ساسانی است و نقش برجسته‌ای، متعلق به زمان قاجار. دریاچه پریشان نیز مورد بحث این فصل است.

محتوای فصل سوم و چهارم، در واقع، موضوعات بحث اصلی می‌باشد.

فصل سوم، اختصاص دارد، به معرفی آثار شهر بیشاپور. این آثار عبارتند از کاخ (تالار) تشریفات، و ایوان‌های مجاور آن، ساختمان معبد آناهیتا، بنای یادبود، و بنای کاخی معروف به زندان والرین، و همچنین، یک اثر معماری اسلامی.

در این بررسی، تزئینات گچبری تالار، و موزائیک‌های حواشی صحن ایوان‌ها را نیز شامل شده است. این آثار، مورد بررسی، و ریشه‌یابی نیز قرار گرفته است.

بخش چهارم، مربوط است به بررسی شش نقش برجسته صخره‌ای از شاهان ساسانی، و همچنین مجسمه شاپور اول، واقع در غاری، به همین نام، که همه آنها، در دره‌ای به نام تنگ‌چوگان واقع‌اند.

این محل، در کنار شهر بیشاپور، و به عبارت دیگر، جزئی از این شهر محسوب می‌شود. از این آثار، سه نقش، مربوط به شاپور اول ساسانی است. یک نقش به بهرام اول، تعلق دارد. یکی از آنها مربوط به بهرام دوم، و دیگری نیز مستتب به شاپور دوم می‌باشد. نقش اخیر، به عقیده برخی، متعلق به بهرام دوم است.

والسلام

نظر استاد راهنما: برای چاپ در نشریات مربوط به دانشگاه مناسب است.

تاریخ
امضاء

Key words

1. Bishapoor Artworks
2. The plasterwork decorations
3. Tang - e - Chogan
4. Sasanian
5. The statue of shapoor(I)
6. The high reliefs of Bahram(I)
7. The high relief of Bahram (II)
8. The high reliefs of Shapoor(II)
9. The high reliefs of Shapoor(I)
10. Romian Art
11. Art of Sasani
12. Mosaic Art
13. Achaemenian Art.
14. Greek Art

واژگان کلیدی

- ۱- آثار شهر بیشاپور
- ۲- تزئینات گچبری
- ۳- تنگ چوگان
- ۴- ساسانیان
- ۵- مجسمه شاپور اول
- ۶- نقش برجسته بهرام اول
- ۷- نقش برجسته بهرام دوم
- ۸- نقش برجسته شاپور دوم
- ۹- نقش برجسته‌های شاپور اول
- ۱۰- هنر روم
- ۱۱- هنر ساسانی
- ۱۲- هنر موزائیک
- ۱۳- هنر هخامنشی
- ۱۴- هنر یونان

فهرست مندرجات

پیشگفتار	.....
مقدمه	.....
فصل اول: کازرون	..... ۲
فصل دوم: آثار تاریخی و جاذبه‌های طبیعی جنوب شرقی کازرون	..... ۱۰
دریاچه پریشان	..... ۱۰
آثار تاریخی جنوب شرقی کازرون	..... ۱۱
آتشفکده جره	..... ۱۱
نقش برجسته بهرام دوم	..... ۱۲
ویرانه‌های «خندجان»	..... ۱۲
آرامگاه گور دختر	..... ۱۲
نقش تیمور	..... ۱۳
فصل سوم: شهر بیشاپور	..... ۱۵
سابقه عملیات باستان‌شناسی در شهر بیشاپور	..... ۱۷
تالار تشریفات	..... ۱۹
بررسی گچ‌بری‌های کاخ تشریفات	..... ۲۵
رنگ در تزئینات گچ‌بری کاخهای بیشاپور	..... ۳۹
ایوان‌های موزائیک	..... ۴۱
ایوان موزائیک غربی	..... ۴۲
ایوان موزائیک شرقی	..... ۴۵

۵۴	بررسی قطعات موزائیکی ایوان شرقی
۵۷	معبد آناهیتا
۵۹	کاخ (زندان) والرین
۶۲	بنای یادبود
۶۵	استودان
۶۶	مدرسه علمیه، بنایی متعلق به دوره اسلامی
۶۹	فصل چهارم: نقش برجسته‌های تنگ چوگان
۷۰	نقش برجسته پیروزی شاپور اول بر امپراتوران روم
۷۵	نقش برجسته پیروزی شاپور اول
۷۸	نقش برجسته تاج‌گیری شاپور اول
۸۱	نقش برجسته بهرام اول
۸۵	نقش برجسته پیروزی بهرام دوم (بر بادیه‌نشینان عرب)
۸۷	نقش برجسته پیروزی شاپور دوم (بهرام دوم)
۸۹	نقش برجسته پیروزی شاپور اول در نقش رستم
۹۰	نقش برجسته پیروزی شاپور اول در دارابگرد
۹۰	مجسمه شاپور اول
۹۳	نقش برجسته تنگ قندیل
۹۳	قلعه شاپور (یا قلعه دختر)
۹۵	نتیجه‌گیری
۹۷	تصاویر
۱۵۱	فهرست‌ها (منابع و مأخذ، تصاویر و اعلام)

پیشگفتار

پیشگفتار

این پایان‌نامه در شکل‌گیری خود به دو روش تاریخی توصیفی (کتابخانه‌ای و میدانی)، متکی بوده است. در روش کتابخانه‌ای سعی بر آن بوده است تا از کتابها و منابع موجود در کتابخانه‌های موزه ایران باستان، دانشگاه شاهد، دانشگاه هنر، دانشگاه آزاد کازرون و کتابخانه عمومی شهرستان کازرون در ارتباط با موضوع پایان‌نامه، استفاده شود. نکته قابل توجه در این تحقیق کتابخانه‌ای این است که اکثریت منابع موجود در مورد تاریخ ایران باستان نوشته نویسندگان، پژوهشگران و دانشمندان غیر ایرانی است که تعداد محدودی از آنها بوسیله مترجمان ایرانی ترجمه شده است، با اینکه تلاش پژوهشگران غیر وطنی در قلمرو تاریخ ایران زمین جای ستایش دارد اما علت بی توجهی تاریخ‌شناسان، نویسندگان و محققین داخلی نیز نسبت به تمدن و تاریخ ایران سؤال بزرگی است که بی پاسخ مانده است!

در روش پژوهش میدانی، سفر به شهر باستانی بیشاپور کازرون بعنوان یکی از مهمترین و مشهورترین شهر ساسانی که به گفته برخی از مورخین خواهر خوانده بیزانس محسوب می‌شود در مرکز توجه این پایان‌نامه واقع شده است.

نقش برجسته‌های کم نظیر تنگ چوگان و غار شاپور (محلی که مجسمه هفت متری شاپور اول در آنجا نصب است) در نزدیکی شهر باستانی بیشاپور (یکی از مراکز امپراتوری ساسانی در زمان شاپور اول) نیز از جمله مکانهای دیگر مورد توجه اینجانب بوده است. همچنین ارتباط با سازمان میراث فرهنگی فارس و بازدید از موزه آثار بیشاپور از دیگر فعالیتهای نگارنده برای دستیابی به اطلاعات افزونتر در محیط تحقیق میدانی بوده است. امید است که این پایان‌نامه بعنوان گامی کوچک در مسیر معرفی رازهای تمدن شکوهمند ایران زمین، مورد پسند استادان بزرگوار، پژوهشگران و خوانندگان محترم واقع شود.

سرانجام با کمال فروتنی تمامی استادان بزرگوار و دوستان ارزشمندی که در شکل‌گیری، تحقیق و تدوین این پایان‌نامه، صمیمانه و بی‌دریغ با اینجانب همکاری کرده‌اند را می‌ستایم و بر آنان درود می‌فرستم.

سپاس و احترام قلبی خود را به این بزرگواران تقدیم می‌کنم:

استاد راهنمای محترم: بخش نظری جناب آقای دکتر غلامعلی حاتم و استاد مشاور
ارجمند جناب آقای دکتر حبیب‌اله آیت‌اللهی

استاد راهنمای محترم بخش عملی جناب آقای مرتضی افشاری

باستان‌شناس ارزشمند جناب آقای دکتر علی اکبر سرفراز

و دوستان عزیزم: طاهر شیخ‌الحکمایی، حسن حاتمی، کاظم چلیپا، فرشاد

فرشته حکمت، محمود رضا جلالی، فاطمه پورپولاد، کاملیا خاکسار و احسان

شیخ‌الحکمایی، که در تهیه این پایان‌نامه مرا یاری کردند.

پایدار باشید. عبدالرسول حکیم.

مقدمه

مقدمه

پادشاهان سلسله ساسانی، خود را وارث هخامنشیان می دانستند؛ و هنرمندان ساسانی نیز، در پی احیای فرهنگ و هنر آنها برآمدند. در زمان سلوکیه، هنر ایران، کاملاً به هنر یونانی درآمیخت؛ و حتی بعضاً، آرایه آثار هنری، به شیوه یونانی، صورت می گرفت. اشکانیان، که سلسله ای ایرانی بودند، در اوایل، تأثیرات یونانی را در آثار خود، کم و بیش داشتند (البته در نقاطی از فرمانروایی آنها، هنرمندان، به هنر بومی، و سنتی توجه داشتند). هنر ایران، در اواخر این سلسله، از هنر یونان فاصله گرفت، و به خلوص هنر ایرانی نزدیک گشت. ساسانیان، ضمن برخورداری از گنجینه هنر هخامنشیان، به جنبه های ایرانی آثار پارت ها (اشکانیان) نیز توجه داشتند، در واقع، مقطعی از هنر پارتیان، که خصوصیات اصیل ایرانی داشت، نقطه پیوندی بین هنر هخامنشیان، و ساسانیان، محسوب می گردد. هنرمندان ساسانی همچنین، از سرچشمه زلال هنرهای ایرانی، در دوره های پیش تر، مثل هنر لرستان و غیره، بهره ها بردند. آنها با قریحه و ذوق سرشار خود، به عناصر، موتیف ها و شیوه های

جدیدی نیز دست پیدا کردند. آنها سعی داشتند، که مبنای هنر خود را بر سنت‌ها، قرار دهند، و اگر هم در مواردی، از هنرهای غیرایرانی، تأثیر می‌گرفتند؛ هوشیارانه، از آنها سود می‌جستند.

نهایتاً، در این دوره، آثاری به وجود آمد، کاملاً ایرانی، و به خاطر حال و هوای تازه‌ای که در آنها به ظهور رسید، به هنر ساسانی مشهور گشت. شهر بیشاپور، قسمت مهمی از آثار با ارزش این دوره را در خود دارد، آثاری که، لقب تخت جمشید دوم^۱ را به خود اختصاص داده است.

مجموعه آثار تاریخی بیشاپور، در جلگه سرسبز و خوش آب و هوایی که به منطقه شاپور، یا جلگه شاپور، مشهور است، قرار دارد. جلگه مزبور، تفریحگاه خوبی، برای مردم آن دیار، محسوب می‌شود.* چون این مکان، در نزدیکی محل زندگی، یعنی کازرون، واقع است، این توفیق را داشته‌ام، که بارها به آنجا سر بزنم، و ضمن برخورداری از زیبایی‌های طبیعی محل، آثار با عظمت شهر بیشاپور، و نقش برجسته‌های تنگه چوگان را نیز بینم. همیشه، علاقمند بوده‌ام، که ضمن آشنایی با جنبه تاریخی و باستانی این آثار، از دیدگاه هنری، آنها را نیز مورد توجه قرار دهم. و هر چه بیشتر، آنها را بشناسم. گاهی نیز جسته و گریخته، در این زمینه، مطالعه می‌کردم و همیشه در پی فرصتی بودم که جدی‌تر از قبل، به پژوهش این مکان ساسانی بپردازم. به خاطر همین علاقه، موضوع رساله پایانی خود را با عنوان: «پژوهش، و ریشه‌یابی عناصر تصویری، و تزئینی شهر بیشاپور»، انتخاب کردم.

بیشتر باستان‌شناسان غربی، تأثیر هنر غرب را بر آثار ساسانیان، و از جمله بیشاپور، متذکر شده‌اند، و حتی برخی از آنها را قاطعانه رومی معرفی نموده‌اند.

۱- این عنوان را آقای علی‌اکبر سرفراز، به شهر بیشاپور داده‌اند.

در این دفتر سعی کرده‌ام، تا حد ممکن، صحت و سقم این اظهار نظرها را دریابم. نتیجه این تلاش، رسیدن به این مطلب است که، یا این تأثیرپذیری وجود ندارد، و یا در مواردی تأثیراتی است که تعیین کننده نبوده، و بسیار کم رنگ است، و تنها مختصراً، از آنها الهام گرفته شده است؛ و این کاملاً طبیعی، و منطقی به نظر می‌رسد. در عوض، هنر ساسانیان، به کشورهای مختلف، و از جمله به دنیای غرب، نفوذ کرده است؛ و هنرمندان آنها، قویاً آنرا مورد تقلید قرار داده، و در رشته‌های مختلف هنر خود، به کار برده‌اند.

مجموعه حاضر، در چهار فصل، تنظیم یافته است:

فصل اول، به معرفی اجمالی شهرستان کازرون اختصاص دارد.

در فصل دوم، آثاری از مناطق شرق کازرون، معرفی شده است.

در فصل‌های سوم و چهارم، که در واقع، بخش‌های اصلی، محسوب می‌شوند. آثار شهر بیشاپور، یعنی، کاخ (تالار تشریفات، و ایوان‌های موزائیک)، معبد آناهیتا، قصر معروف به والرین، و بنای یادبود، و همچنین نقش برجسته‌های صخره‌ای تنگ چوگان، که در کنار شهر مذکور واقع است، مورد بررسی قرار گرفته است.

این جزوه، از اشکال بدور نیست. امیدوارم، که دانشجویان عزیز رشته هنر، در آینده، به پژوهش‌های عمیق‌تر، و در ابعاد وسیع‌تری در مورد شهر باستانی بیشاپور بپردازند.

والسلام